

-
25. Чайка Р.М. Зброя та речі військового спорядження з городища Листвин // Археологічні дослідження Львівського університету. – Вип. 2.– Львів: ЛДУ, 1997.– С. 82.
 26. Шеломенцев–Терський С.В. Південні зв'язки галицько-волинських земель у X–XII ст. за даними археології // Проблемы истории и археологии Украины. Материалы IX Междунар. научн. конф. 30–31 октября 2014 г. – Харьков: ООО «НТМТ», 2014.– С. 58-59.
 27. Bardetskiy Andriy. New materials from the excavations of a multi-period settlement of Rovantsi, Hnidavska Hirka (Lutsk Raion, Volyn Oblast) in 2010 // Sprawozdania Archeologiczne.– 64.– Kraków, 2012.– S. 343-375.
 28. Cabalska M. Wielocłonowe grodzisko wczesnośredniowieczne w Tuligłowach, woj. Przemysł // Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1976-1979.– 1984.– Ryc. 7: 2.
 29. Florek M. Węgry w Przemysliu. Historia alternatywna // Transkarpackie kontakty kulturowe w okresie lateńskim, rzymskim i wczesnym średniowieczu / Pod red. J. Gancarskiego. – Krosno, 2013. – S. 453–489.
 30. Kotowicz P. Wojowie i rycerze. Uzbrojenie średniowieczne na pograniczu polsko-rusko-słowackim. Katalog wystawy / P.N. Kotowicz.– Sanok, 2004.– 108 s.
 31. Kotowicz P. Przemiany w uzbrojeniu plemiennym i wczesnopaństwowym (VI – poł. XIII w.) w polskiej części dawnych księstw ruskich – wybrane przykłady // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – № 571: Держава та армія.– 2006. – С. 18–47.
 32. Pasternak J. Die ersten altungarischen Grabfunde nördlich der Karpathen // Archeologia Hungarica.– 1937.– Bd. 21.– S. 1-7.

Андрій Фіголь,

молодший науковий співробітник

відділу археології

Національного заповідника «Давній Галич»

м.Галич

МЕТАЛОПЛАСТИКА ДАВНЬОГО ГАЛИЧА

«Храми були прекрасні,
і мідь од вогню повзла яко смола».
/Галицько – Волинський літопис/

Ювелірне мистецтво займало провідне місце в культурі Київської Русі. Численні вироби, які дійшли до наших днів, є незаперечними свідками уміння давньоруських майстрів, вони засвідчують високий рівень професійності ремісників.

Ключові слова: ювеліри, хорос, Галицька земля, ремісники, християнство.

Поширення християнства на Галицьких землях зумовило появу головних культових споруд, які зайняли достойне місце у духовному житті України. Церковні храми і монастирі, без перебільшення, стають осердям культурного, мистецького і навіть ремісничого життя. Від закладання фундаменту до прикрашання інтер'єру і малої церкви - завжди була потрібна праця і уміння великої кількості майстрів і майстринь, ремісників, умільців і простого робочого люду. Їх імена та їх долі, за невеликим винятком, безповоротно втрачені і забуті для нащадків. Не краща доля спіткала і їх творіння. Вогнища воєн і міжусобиць були немилосердні. І сьогодні, збираючи до купи осколки багатющої культури, ми не лише збагачуємо наукові знання про епоху Галицького князівства, а й віддаємо шану захоплення і вдячності нашим безіменним предкам.

Одними з таких „осколків” є фрагменти храмових світильників-панікадил, що були віднайдені в румовищах галицьких церков. Освітлення храмів не тільки мало піднести торжество Богослужіння,

але й втілити найважливіший символ правди християнства. Сонячне світло освітлює і зігріває природу, в церковному вжитку світло символізує Ісуса Христа і його науки [8, с. 51]. Він сам каже за себе: „Я світло світу. Хто йде за мною, не блукатиме в темряві, а матиме світло життя” (Йо. 8, 12).

У Київській Русі XI – XIII ст. традиція виготовлення панікадил-хоросів (від грецького хорос – хор, зібрання округи), у видозміненому вигляді була запозичена в Візантії, де така форма храмового освітлення вдосконалювалася вже протягом багатьох століть. Виготовленні в техніці литва з бронзи, прикрашені чудовим плетивом узорів, міфічних тварин і великою кількістю свічників, панікадила були окрасою кожного давньоруського храму.

На території Київської Русі знайдено всього декілька практично цілих панікадил і дуже велику кількість фрагментів. Найбільш ранній зразок хороса було знайдено археологічною експедицією під керівництвом професора М. К. Каргера у Переяславі-Хмельницькому в 1953 р. [4, с. 22]. На його думку, переяславський хорос може бути київського походження. Також фрагменти хороса віднайдено М. К. Каргером при розкопках Київської Софії у 1940 р. Описуючи хороси-панікадила, вчений визначає їх як найскладніші зразки київської ливарної справи [7, с. 379-380].

Особливу увагу литим панікадилам приділяє Рибаків Б.А., зокрема широко відомим київським хоросам XII ст., віднайденим під завалами Десятинної церкви. Відтворюючи технологію їх виготовлення, він доводить, що київські ливарники використовували техніку бронзового литва по восковій моделі із збереженням плоскої глиняної форми. Б.А. Рибаків перелічує у київському хоросі 63 окремих частини, для відливок яких потрібно було близько десяти окремих форм [11, с. 157-159].

Спочатку майстер зі щільного бджолиного воску за допомогою простих інструментів (різного профілю різців) на плоскій поверхні виготовляв модель одного з елементів. Потім спеціально приготуваним глиняним розчином ця модель декілька разів заливалася шар за шаром, до утворення міцної глиняної форми. Після підсушення воскова модель легко виймалася і форма була готова. Виготовлена за такою моделлю форма могла витримувати до двох десятків відливок і в такий спосіб відносно легко досягти масової продукції. Для кожної частини хороса існувало декілька різних форм, які відрізнялися за малюнком, і часто ці частини перемішувалися при монтуванні, що збільшувало розмаїття композиції.

Після татарської навали, в XIV–XV ст., спеціальна майстерня з виготовлення таких хоросів відома тільки в Новгороді і за загальною композицією вони продовжують подальший розвиток домонгольських зразків [12, с. 259-260].

Особливо цікавими є артефакти, які підтверджують існування в храмах давнього Галича освітлення тогочасного давньоруського типу. На сьогодні відомо 14 фундаментів середньовічних церков на території княжого Галича [10, с. 51].

Перші відомі фрагменти хоросів були знайдені під час розкопок Л. Лаврецького та І. Шараневича в 1882 р. літописної (1152 р.) церкви Спаса. Це був уламок литого з бронзи ажурного ланцюга з цілим шарніром (Рис. 1), а також уламок бокової вертикальної частини. Про другий фрагмент історик І.Коваль говорить як про надзвичайно цікаву і рідкісну знахідку. На лицьовій стороні фрагменту добре збережений напис слов'янськими буквами „СНСЛАЦРКИА”, який, ймовірно, мав своє продовження, і тому зміст наразі не зрозумілий. Напис був зроблений на восковій моделі перед виготовленням форми, що красномовно свідчить про його давньоруське виробництво [6, с. 141; 21, с. 153].

У процесі археологічних досліджень на Царинці Галицькою архітектурно-археологічною експедицією Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України під керівництвом Ю.Лукомського було виявлено значну кількість ювелірних виробів, серед них уламок хороса (канделябр), (Рис. 2) [5, с. 582-584].

Подібні аналоги – кронштейни були знайдені на Звенигородському городищі (чотиригранний стержень висотою 68 мм) для насаджування свічки (мал. 4) [2, с. 162], на території літописного Василева [14, с. 26] та на території

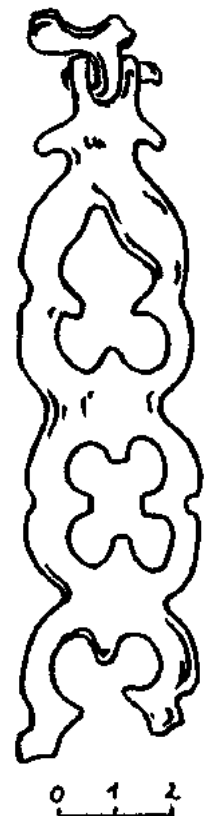

Рис. 1 Фрагмент ланцюга хороса із розкопок Спаської церкви в с. Залукві (за Л. Лаврецьким та І. Шараневич)

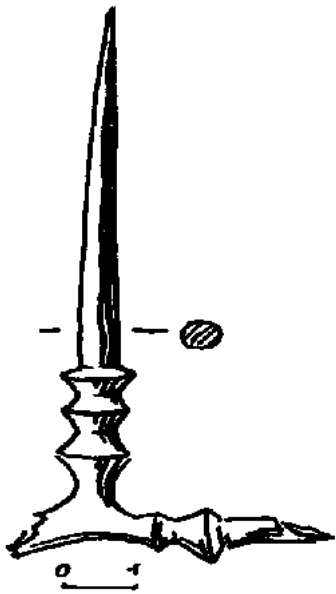

Рис. 2 Фрагмент ланцюга хороса із розкопок Іванівської церкви на Царинці (за Ю. Лукомським).

їх можливе поєднання в одному виробі. І оскільки ми знаємо, що за таким принципом заміни і поєднання різних частин і монтували хороси давньоруські майстри, художник О.Фіголь запропонував художником здійснити графічну реконструкцію ймовірного вигляду галицького панікадила (Рис. 3).

Археологія стародавнього Галича дає дуже багатий матеріал для дослідження технологічної майстерності ковалів золота, срібла і міді. Знайдені коштовні скарби, цілі ювелірні майстерні, окремі вироби вказують на високі досягнення в обробці кольорових металів.

Привертає увагу невелика іконка з с. Крилос, що була випадково знайдена ще в 90-х XX ст. роках на березі річки Луква біля урочища Церквиська і зберігалася в приватній колекції (Рис 4.). Виготовлена вона з мідного сплаву, підквадратна, у формі кіотця, з напівкруглим верхом розмірами 27x24x2 мм. На ній зображена рельєфна фронтальна поясна фігура святого мученика, що тримає перед собою хрест у правій руці.

Рис. 4 Шаблон – матриця кін. XII – поч. XIII ст. із зображенням св.Георгія (з урочища Церквиська с.Крилос)

Новоградка (був виявлений у майстерні ювеліра) [3, с. 98].

Під час розкопок Олешківської ротонди Б. Томенчук також виявив фрагмент ланцюга хороса. На думку дослідника, над олефалієм висіло панікадило – великий хорос з багатьма свічками (обов'язково більше 12 свічок) [15 с. 133].

Ще один фрагмент зберігається у Львівському історичному музеї з Пересопниці Рівненської області [17, с. 76-77]. Ідентичний йому елемент панікадила виставлений в експозиції Московського ДІМ, який було знайдено біля огорожі Софії Київської. Ці артефакти є донними пластинами хороса, тотожний фрагмент було випадково знайдено біля румовищ Благовіщенської церкви на Підгородді (с. Крилос).

У зовнішньому вигляді галицькі панікадила дуже схожі на київські аналоги, але проаналізувавши і зібравши в єдине особливості композиції, розміри і технологію монтування елементів, можна припустити, що їх виготовили не в київських майстернях. А беручи до уваги, що традиція художньої обробки металів, їх чималі масштаби добре відомі в столиці Галицької держави [1, с. 96-99; 18, с. 224], то версія їх місцевого виробництва досить правдоподібна. Після пропорційних обмірів відомих частин було точно встановлено

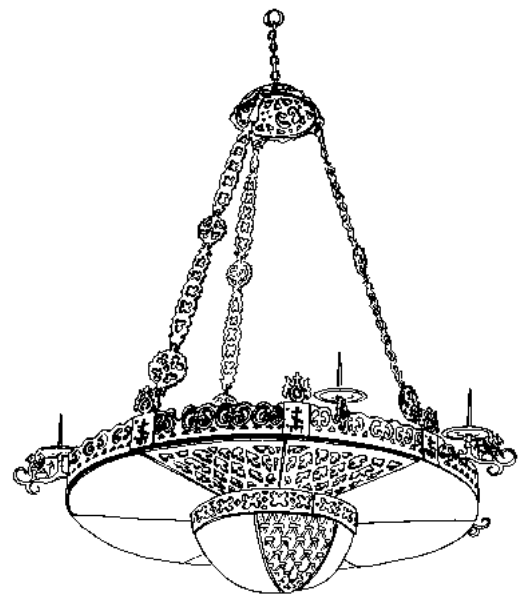

Рис. 3 Реконструкція панікадила з княжого Галича (за О. Фіголь)

На вигляд це безбородий юнак з пишним хвилястим волоссям, голова оточена німбом. Дуже добре виділені деталі рукава і складки плаща. Вся композиція замкнена в рельєфну рамку у вигляді трьох валиків одного гладенького між двома з насічками. Цікаво, що нижній край фігури на всю довжину передпліччя виступає за рамку, і це порушує загальну композицію. Очевидно, що майстер, котрий вирізав форму, спочатку вирізьбив рамку потрібних розмірів, але побачивши, що майже квадратний простір не дозволить йому пропорційно зобразити святого, він спробував виправити прорахунок. Все погруддя вміщується до зовнішнього рубчастого валика рамки, а правиця з хрестом дещо зменшується.

Таке вирішення пішло тільки на користь, високий рельєф і чіткість деталей створюють перспективу і постать святого ніби виривається з контурів рамки. Нестандартним вирішенням ювелір досягнув вигідного стереоефекту і наділив маленьку іконку глибокою індивідуальністю. Зворотний бік гладкий, відсутні будь-які ознаки підвішування чи кріплення виробу. Прямих аналогів виявити не вдалося, але є артефакти які допомагають визначити призначення та іконографію нашої іконки.

У 1981 р. Б.Томенчук, проводячи розкопки на монастирському кладовищі в Мніському саду біля церкви Святого Пантелеймона в урочищі Горбиська, при дослідженні поховання молодої жінки зафіксував сліди чільця, до якого належало намисто, що мало 13 нашивних срібних з позолотою пластинок із зображенням святого, як стверджує дослідник, можливо, св. Пантелеймона. Вони були виконані за методами тиснення по матриці та золочіння [16, с. 46].

Пластини з поховання теж кіотичної форми, але більше витягнуті по вертикальній осі, а рамка лише з одного рубчастого валика. Погруддя святого теж майже повторює фігуру на крилоській іконці, тільки завдяки видовженості тулуб зображений більше, а лікоть руки опущений. В цілому образ святого збігається з іконографією святих великомучеників Пантелеймона або Георгія: молодий вік, пишне волосся, відсутність бороди. Проте св. Пантелеймон зазвичай зображується із прямим волоссям і скринькою для ліків, а кучеряве волосся якраз притаманне святому Георгієві. Хоча святий Георгій на іконках зображений переважно як воїн на коні або піший зі зброєю, є дуже близька іконографічна аналогія до галицьких іконок. Без військових атрибутів, з хрестом у правій руці зображений святий на князівській печатці з Нижньгородської області XII ст. – першої половини XIII ст. [19, мал. 231]. Важливо що збережена не тільки іконографія, але й святий на печатці має підпис. Чітко читається: “ГЕОРГИО ОАГИО” – “святий Георгій”. На звороті печатки зображений святий Федір з бородою. Дуже близька за формою та іконографією бронзова іконка з Тернопільської області, датована XII – XIII ст. [20, с. 352].

М.В. Седова в 1981 році опублікувала дві нашивні, тиснені з білонової фольги пластинки теж схожої форми із зображенням святого з Новгорода, і датує їх 70 – 80-ми роками XII ст. [13, Рис. 20, 5; 21].

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що іконка з Крилоса – це шаблон, матриця кінця XII – поч. XIII ст. для виготовлення методом тиснення нашивних пластинок для чільця по типу знайдених в похованні Галича. А святий – це великомученик Георгій, „Юрій Змієборець”, одна з найшанованіших постатей християнського світу.

Бронзові шаблони-матриці знаходили Я.Пастернак [9, с. 150], В.Ауліх [2, с. 97] та ін. Сама технологія тиснення із наступною позолотою детально описана Б.Рибаківим [11, с. 305] та Н.Риндіною [12, с. 219-221].

Для підтвердження думки про призначення крилоської іконки як матриці було проведено простий експеримент. Шляхом відтиску в глині виготовлялася проста одностороння форма, в якій після її висихання була відлита з олов'яно-свинцевого сплаву нова матриця. Для пластини використовувалася алюмінієва і мідна фольга товщиною 0,1 мм. За допомогою невеликої заточеної, але не гострої, палички з м'якої деревини було відтиснено ряд пластин (Рис. 5). По зовнішньому вигляду і фактурі металу ці відтиски дуже близькі до пластин чільця, знайдених Б.Томенчуком у давньому Галичі, які, вірогідно й були виготовлені на подібній матриці, можливо, в тій самій майстерні Крилоського Підгороддя.

Отже, металопластика давнього Галича – це ще одне підтвердження високої майстерності давньоруських художників і прекрасний зразок давньоруського мистецтва. Галицькі митці збагатили художню культуру Давньої Русі та всього християнського світу.

Рис. 5 Пластини відтиснені на шаблоні – матриці.

Список використаних джерел та літератури

1. Ауліх В. Ковалі золота, срібла і міді давнього Галича // Дзвін – Львів, 1987. – № 10. – С. 96-99.
2. Гупало В. Звенигородські сакралії // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2002. – С. 162.
3. Гуревич Ф. Древний Новогрудок: посад – окольный город. – Ленінград: „Наука”, 1981. – С. 98.
4. Грабовский И.Н., Днестров И.Н. Переяслав-Хмельницький. – Киев, 1954. – С. 22.
5. Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. Том ССХХХХV. Праці Археологічної комісії // Львів. 1998. – С. 582 – 584.
6. Коваль І., Миронюк І. Євангеліст Лука з княжого Галича. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 141.
7. Каргер М. Древний Киев. Том I. Издательство Академии наук СССР. – Москва; Ленинград, 1958. – С. 379 – 380.
8. Любачівський Іван Мирослав, о. д-р. Літургіка. – Рим, 1990. – С. 51.
9. Пастернак Я. Старий Галич. – Краків; Львів, 1944. – С. 150.
10. Побуцький С. Церковно-археологічна спадщина Галича в світлі релігієзнавчого туризму // Матеріали міжнародної наукової конференції. Галич, 14 – 15 травня 2010 року. – Галич, 2010. – С. 51.
11. Рыбаков Б. Ремесло древней Руси. Изд-во АН СССР, 1948. – 420с.
12. Риндина Н. Технологія виробництва новгородських ювелірів Х–ХVвв. // Матеріали і дослідження по Археології СРСР, № 117. – С. 219-221.
13. Седова М.В. Ювелирные изделия древнего Новогрудка (X – XIIвв.). – Москва 1981, рис. 20, 5; 21.
14. Тимошук Б. Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.). – К. 1982. – С. 26.
15. Томенчук Б. Олешківська ротонда. Археологія дерев'яних храмів Галицької землі XII – XIII ст. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 31.
16. Томенчук Б. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація. – Івано-Франківськ, 2006. – 328с.
17. Терський С. Археологія доби Галицько-Волинської держави // Здобутки Волинської держави. Львів, – 2002. – 76-77.
18. Фіголь М. Мистецтво Стародавнього Галича. – К. : Мистецтво 1997. – С. 224.
19. Янін В.Л. Гайдуков П.Г. 1998 кат. № 231в
20. Ягодинська М. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 11.2007. – С. 346– 357.
21. Zacharjewicz J. Wykopalska w Zalukwi nad Dnestrem. // DZWIGNIA Lwow, Pazdziernika 1882. – С.153.

Віктор Баюк

заступник директора з наукової роботи
адміністрації Державного історико-культурного
заповідника у м. Луцьку

ЛУЦЬКИЙ ЗАМОК У СВІТЛІ АРХЕОЛОГІЇ

Стаття присвячена історії археологічних досліджень Верхнього замку у Луцьку, зроблена спроба аналізу напрямків таких досліджень протягом різних історичних періодів.

Луцький замок, гордість і краса Волинського краю є не лише унікальною пам'яткою монументального оборонного будівництва, а й цінним об'єктом археологічної спадщини. Замковий комплекс, що складається з Верхнього та Окольного замків є ядром міста, місцем його зародження та розвитку, своєрідним витком сучасного Луцька.

Основна увага приділяється історії археологічних досліджень Луцького Верхнього замку, як найбільш збереженому та найкраще дослідженому, історія досліджень Окольного замку і середмістя заслуговують окремих публікацій.

Ключові слова: Луцький замок, архітектурно-археологічні дослідження, церква Івана Богослова.

Першими дослідженнями Луцького Верхнього замку розпочинається історія археологічних